

12 Izobraževanje za aktivno državljanstvo

Vida A. Mohorčič Špolar

12.1 Uvod

Konec 80. in na začetku 90. let prejšnjega stoletja, ko so se krhale vezi socialističnih sistemov in povezav, ko je novembra leta 1989 padel berlinski zid, bi lahko rekli, da je nastalo obdobje, ko so novonastale, osamosvojene države z drugačnimi družbenimi režimi začele iskati nove povezave. Velika večina je želela postati članica Evropske skupnosti, ki se je začela razvijati v zgodnjih 50. letih 20. stoletja.

Čeprav so mnoge od teh držav v socialističnem obdobju imele dobro razvite sisteme družbenopolitičnega izobraževanja, so ljudje odklanjali vse, kar je »dišalo« po nečem, kar bi s tem imelo zvezo, ne glede na to, da so se zavedali, da je izobraževanje za novo stvarnost nujno tako s področja tržnega gospodarstva, tujih jezikov, zakonodaje, kulture in zgodovine kot ekonomije in mednarodnega sodelovanja.

Tudi Slovenija se je v tranzicijski dobi uvrščala med države, ki so se zavedale, da je izobraževanje za nove družbenoekonomske pogoje nujno, vendar na drugačen način in z drugačnimi vsebinami. Med prvimi, ki so na področju izobraževanja odraslih razmišljali o izobraževanju odraslih za demokracijo in vsebinah programa, je treba omeniti dr. Ano Krajnc (1995), dr. Zorana Jelenca (1995) in dr. Sabino Jelenc Krašovec (1998a, 1998b, 1999, 2000), ki je temu področju namenila dober del svoje pozornosti in je od prvega prispevka (1998b) svoje poglede v naslednjih prispevkih še nadgrajevala, poglobljala in razširjala.

Pričujoči prispevek ne želi oporekati temu, kar so napisali omenjeni avtorji, saj ni kaj oporekati, kajti področje ostaja izziv za vse andragoge in andragoške delavce ter izobraževalni sistem nasploh. Prispevek želi predvsem opozoriti na terminološke in konceptualne dileme, s katerimi se srečujemo, ko želimo opredeliti aktivno državljanstvo, državljanstvo nasploh in civilno družbo, katera so tista področja in vsebine, ki jih avtorji navajajo, da naj bi jih tako izobraževanje obsegalo. Govorimo o razsežnostih aktivnega državljanstva ter prepletenosti le-tega z drugimi vidiki aktivacije v moderni družbi.

12.2 Terminološki in konceptualni izzivi aktivnega državljanstva

Diskusija o izobraževanju za aktivno državljanstvo je brezpredmetna, če predhodno ne razmišljamo o vsebini in pomenu izraza aktivno državljanstvo. Imanentno človeški naravi je, da pojasni in osmisli besede, bodisi da stojijo samostojno ali pa se pojavljajo v različnih besednih povezavah.

To se dogaja tudi s terminom »aktivno, aktivnost«, ko je govora o aktivnem državljanstvu. V različnih slovarjih besedo opredeljujejo kot »dejavnost, delovanje, biti sposoben delovanja, funkcionirati, v akciji, prispevati, sodelovati«. ¹ Morda pojem »aktivno« v povezavi »aktivno državljanstvo« še najbolje ponazarja opredelitev termina »akcija« H. Arendt (1958, str. 7–11, 175–188), ki razlikuje tri kategorije, ki odgovarjajo trem temeljnim aktivnostim našega obstoja: trudu, delu oziroma ustvarjanju in akciji. ² Arendtova (1958, str. 7) daje akciji središčno mesto v hierarhiji človeških sposobnosti in jo obravnava kot tisti potencial, ki realizira najvišje človekove sposobnosti, kot sta svoboda in individualnost. Po njenem z aktivnostjo ohranjamo in branimo svet in ljudi pred korupcijo in propadom. Zanj delovati pomeni aktivirati se, prevzeti iniciativo in v svet vnesti novum in nepričakovano. Akcija ji ne predstavlja nečesa, kar je možno v osami, izolaciji, nekaj, kar je neodvisno od pluralnosti drugih akterjev, ki iz njihovih drugačnih in različnih vidikov lahko ocenjujejo kakovost tega, kar se dogaja. Brez prisotnosti in priznanja drugih oziroma brez prisotnosti skupnosti enako mislečih akterjev, ki vidijo in ocenjujejo dogajanje, bo akcija prenehala biti smiselna aktivnost.

H. Arendt izpostavlja dve značilnosti, centralni za delovanje, svobodo in pluralnost. Svoboda je zanj sposobnost začeti nekaj novega, narediti nekaj nepričakovanega. »Ljudje so svobodni – z razliko od tega, da posedujejo dar za svobodo – toliko časa, kot delujejo, ne prej, ne potem, kajti biti svoboden in delovati je eno in isto« (Arendt, 1968, str. 153). Z delovanjem in govorom ljudje izkazujejo svoje identitete; odkrijejo, »kdo« so, za razliko od, »kaj« so. Razkritje tega, »kdo« je pogojen s pripravljenostjo za sodelovanje za doseg medsebojnega razumevanja in vzajemnosti motivov in namenov. Sposobnost delovanja, usklajeno za javne politične namene, H. Arendt imenuje »moč«. Moč je lastnost množine dejavnikov, ki so združeni v skupnem političnem namenu, temelječem na privolitvi in racionalnem premisleku (Arendt, 1958, str. 201).

1 Gre za prevode iz *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (Hornby, 1986) in *The American Heritage Dictionary of the English Language* (Morris, 1969).

2 Za Arendtovo je vsaka od aktivnosti avtonomna v smislu, da ima svoje lastne značilnosti in načela ter da jo lahko sodimo po sposobnosti razkritja dejavnika (agensa), potrditve realnosti sveta, aktualizacije naše sposobnosti za svobodo in dajati smisel naši eksistenci.

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ, 1993) je državljanstvo opredeljeno kot »pravna pripadnost določeni državi« in kot »mednarodnopravni razločevalni znak nasproti inozemcem in osebam brez državljanstva« (str. 520). Za državljanstvo v smislu državnopravnega pomena *Leksikon Cankarjeve založbe* (LCZ, 1973) navaja, da pomeni »včlanjenost v državno organizacijo, ki daje državljanu posebno varstvo« (str. 206). Ko Veldhuis (1997) piše o državljanstvu, opozarja, da je definicija besede državljanstvo kočljiva, na kar opozarjajo tudi drugi avtorji (npr. Hoskins, 2014; Stokke, 2017; Vandenberg, 2000). Koncept državljanstva se je po njegovem razvijal skupaj z družbenim, gospodarskim in političnim razvojem ter se še vedno razvija. Carr in Hartnett (1996, v Veldhuis, 1997) opozarjata, da je koncept »državljanstva sporen v tem smislu, ker so kriteriji, ki določajo njegovo pravilno uporabo« stvar neprestane diskusije in premislekov, ki pa so, po njunem mnenju, bistveni zato, »ker se argumenti o teh kriterijih sučejo okoli temeljnih političnih vprašanj, za katere pa končna racionalna rešitev ni na razpolago« (str. 3). Veldhuisu (1997) predstavlja državljanstvo predvsem politični koncept, saj je vprašanje, kdo je državljan in kdo ni, v veliki večini evropskih držav določeno v procesu demokratičnega odločanja. Politični koncept je tudi zato, ker na pomen oziroma definicijo državljanstva vpliva avtorjev politični položaj. Demaine (1996, v Veldhuis, 1997) je zapisal, da je pozornost teoretikov državljanstva v glavnem usmerjena v državljanske, politične in družbene pravice, v družbeno pravičnost, v obveznosti državljanov in principe enakosti.

Treba pa je upoštevati, da se tako, kot se spreminja narava državljanstva, spreminjajo tudi aktivnosti, ki jih državljanji opravljajo, in njihovo razumevanje aktivnega državljanstva. Halvorsen in Hvinden (2001, str. 3–4) naštevata nekaj teh pomenov in povezav:

- a) sodelovanje v aktivnostih lokalne skupnosti (kot produktiven doprinos in sredstvo za doseganje novih socialnih in ekonomskih ciljev),
- b) prostovoljsko delo in delo za skupnost za dobrobit drugih,
- c) participacija, sodelovanje kot del družbeno-demokratičnega ideala državljanstva,
- d) participacija kot aktivnost učenja s sodelovanjem

Dilem, ki jih za teoretike predstavlja vsebina pojma državljanstva, tudi razmislek o izobraževanju za aktivno državljanstvo ne more obiti. Ob tem se namreč postavlja ključno vprašanje – to je vprašanje namena in vsebin takega izobraževanja.

12.2.1 Izobraževanje za aktivno državljanstvo

Govorimo o izobraževanju za aktivno³, torej dejavno državljanstvo. Če pomislimo na opredelitev državljanstva, ki jo ponuja SSKJ (1993) – državljanstvo kot pravna pripadnost določeni državi, bi iz take opredelitve lahko izhajala namen in vsebina izobraževanja za dejavno državljanstvo – izobraziti državljane za to, da bodo poznali pravno regulativo, ki jo za njih pripravlja država, in bodo s tega vidika lahko izražali svojo pripadnost državi. Z vidika leksikona (LCZ, 1973) pa bi to torej pomenilo, da državljane izobražujemo zato, da poznajo tisto posebno varstvo, ki ga za svoje državljane (nasproti tujcem) zagotavlja država. Ob izrazu »aktivno državljanstvo« lahko torej razmišljamo, da gre pri tem za izobraževanje, ki bo udeležence pripravilo na to, da bodo aktivni člani skupnosti oziroma družbeno aktivni ljudje, pripadni državi, katere državljani so. In ker izraz državljanstvo predpostavlja pravno pripadnost, je mogoče razumeti, da bi bil vsebinski poudarek takega izobraževanja na področju pravne ureditve in zakonodaje.

12.3 Državljanstvo, demokracija in civilna družba

Izhajajoč iz institucij pravne države, nas razmišljanje privede še do dveh pojmov: demokracije in civilne družbe. Demokracijo navadno v poljudnem izrazoslovju opredeljujemo kot politično ureditev »z vladavino večine, ki varuje osebne in politične pravice vseh državljanov [...] vključno s tistimi, ki so v manjšini« (SSKJ, 1993, str. 370). Leksikon (LCZ, 1973) demokracijo opredeljuje kot »politični sistem, kjer ima ljudstvo najvišjo oblast«, pri čemer je »značaj demokracije odvisen od tega, katerim družbenim skupinam oziroma razredom je v konkretnem zgodovinskem političnem sistemu priznan status ljudstva« (str. 179). Kadar sama razmišljam o civilni družbi, mi le-ta vedno pomeni Patrickovo (1996) opredelitev, torej razvejano mrežo »svobodno ustanovljenih prostovoljnih združb, izven formalnih institucij države in njenih organov, ki delujejo neodvisno ali v partnerstvu z državnimi institucijami. Civilno družbo ureja zakonodaja. Civilna družba je javno področje, ki ga sestavljajo zasebni posamezniki« (str. 5). Tako bi iz razumevanja, da pomeni državljanstvo pravno pripadnost državi, država pa ima različne pravne institucije in institucije civilne družbe, izobraževanje moralo biti tako, da bi udeleženci spoznali in obvladali večšine, ki jih v okviru svojega statusa (pravna pripadnost državi) potrebujejo.

V primeru, da se ne zadržujemo pri konceptualni opredelitvi pojma državljanstvo, demokracija in civilna družba ter se osredotočimo na tisto, kar je zapisal Demaine

3 Aktiven: ki kaj dela; dejaven; delujoč; biti aktiven član skupnosti; družbeno aktiven človek (SSKJ, 1993, str. 22).

(1996, v Veldhuis, 1997) – da je pozornost teoretikov državljanstva v glavnem usmerjena v državljanske, politične in družbene pravice, v družbeno pravičnost, obveznosti državljanov in načela enakosti, se vsebinsko področje izobraževanja za aktivno državljanstvo bistveno razširi. Tako bi nam torej izobraževanje za aktivno državljanstvo pomenilo izobraževanje za poznavanje zasebnih, političnih in družbenih pravic, obveznosti, ki jih državljanji imajo do države zato, da bi bili lahko družbeno aktivni tako na prej omenjenem področju kot v smislu družbene pravičnosti, obveznosti državljanov in načela enakopravnosti. Kot razkriva raziskava *Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe* (ETGACE; Holford in van der Veen, 2003), so državljanji aktivni na različnih medsebojno prepletajočih področjih tako v zasebni kot javni sferi. Zavedajo se svoje vloge in odgovornosti, ki jo imajo do drugih. Aktivne državljanke, ki jih je razkrila ta raziskava, vodi močan občutek pripadnosti in odgovornosti do ljudi, ki izhaja iz pravičnosti in skrbi za soljudi ali skupnost.

Strinjati se je treba z Morom (2016), da je bila po padcu berlinskega zidu vsa pozornost usmerjena v aktivno državljanstvo. To potrjujejo tudi prizadevanja in dokumenti Evropske komisije, še posebej v času priprav na njeno širitev in se kaže v programu *Poland and Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy* (PHARE) – inicialno namenjen kot ekonomska pomoč Poljski in Madžarski z nekaj sredstvi za nevladne organizacije, ki spodbujajo demokratične procese, pozneje (1992–1993) še *PHARE Democracy* z nekaj več sredstvi za programe izobraževanja za demokracijo in aktivno državljanstvo, vendar po mnenju Dimitrove (2015) premalo, v primerjavi s sredstvi za druge namene ter v raziskovalnih in drugih programih. Tu gre omeniti *Okvirne raziskovalne programe* (FP) in program *Grundtvig* (namenjen izobraževanju odraslih na izjemno širokem področju splošnega izobraževanja), ki se je pozneje spremenil v program *Lifelong Learning* in s pretežno usmeritvijo v zaposljivost izgubil svoj aktivacijski naboj. Evropska komisija je na ta način iskala področja in možnosti ter nenazadnje tudi pripravo programov, ki bi spodbujali izobraževanje za aktivno državljanstvo, čeprav so bili nekateri raziskovalci (Benn, 2000; Bron idr., 1998; Holford in van der Veen, 2003) do tega precej skeptični, saj naj bi bili rezultati takega izobraževanja nepredvidljivi.

Dejstvo je, da se je pozornost Evropske skupnosti po izvedeni širitvi preusmerila. Čeprav še vedno obstaja pripravljenost podpora izobraževanju odraslih, npr. *Resolucija Sveta o strateškem okviru za evropsko sodelovanje v izobraževanju in usposabljanju pri uresničevanju evropskega izobraževalnega prostora in širše (2021–2030)* (Svet Evropske unije, 2021), je videti, da so prioritete na področju digitalizacije, kakovosti, vseživljenjskega učenja za vse, enakopravnosti, motivacije in

spodbujanja kompetenc ter motivacije v profesionalnem izobraževanju. Seveda bodo lahko posamezni dokumenti, ki bodo nastali na podlagi te Resolucije, podrobneje opredelili naloge na posameznih prioriteth področjih. Težko pa je pričakovati, da bi bilo izobraževanje za aktivno državljanstvo po tolikih letih pomemben del zanimanja Sveta Evropske unije v izobraževanju in usposabljanju, čeprav bi po evroskepticizmu nekaterih držav lahko pričakovali poudarek na programih EU dimenzije.

12.4 Razsežnosti državljanstva

V prispevku, ki ga je leta 1997 za Svet Evrope pripravil Veldhuis (1997), avtor govori o štirih razsežnostih državljanstva, ki so po njegovem mnenju v soodvisnosti s štirimi podsistemi, ki jih srečamo v družbi in ki so za vsako družbo bistveni. Na štiri medsebojno povezana in soodvisna področja državljanstva opozarja tudi Stokke (2017), in sicer kot na članstvo, pravni status, pravice in participacijo, Bellamy (2008, str. 12) pa jih razume kot članstvo (status in pripadnost), pravice in participacijo. Čeprav vsak od avtorjev identificira dejavnike, ki vplivajo na državljanstvo, se zdijo Veldhuisova področja/razsežnosti/dimenzije z izobraževalnega vidika še vedno najbolj smiselne, saj jih opredeli v politično/pravno, družbeno, kulturno in ekonomsko. K različnim razsežnostim po njegovem sodijo tudi različni cilji izobraževanja in vsebine, ki bi ob idealnem stanju morale udeležence seznaniti z naslednjim (Veldhuis, 1997, str. 13–14):

- *Politična/pravna razsežnost*: (a) koncept demokracije, koncepti demokratičnega državljanstva, politične strukture in procesi odločanja na nacionalni in mednarodni ravni, volilni sistem, politične stranke, skupine pritiska; (b) politična participacija in oblike participacije (demonstracije, pisanje pisem javnim občilom ipd.); (c) zgodovina in temelji civilne družbe, demokratične vrednote; (č) človekove pravice, mednarodni odnosi, mednarodne organizacije in (d) zakonodaja, vloga javnih občil, pravni sistem, državni proračun.
- *Kulturna razsežnost*: (a) vloga informacijske tehnologije in javnih občil, medkulturne izkušnje/izkušnje drugih kultur; (b) kulturna dediščina naroda; (c) prevlada nekaterih norm in vrednost; (č) zgodovina; (d) boj proti rasizmu in diskriminaciji; (e) varovanje okolja.
- *Družbena razsežnost*: (a) boj proti družbeni izoliranosti in izključenosti; (b) varovanje človekovih pravic; (c) združevanje različnih družbenih skupin; (č) občutljivost za družbena vprašanja; (d) razlike v socialni varnosti, blaginji, pismenosti in zdravju na globalni ravni; (e) enakopravnost med spoloma; (f) nacionalna in mednarodna varnost.

- *Ekonomska razsežnost*: (a) vidiki tržne ekonomije; (b) izboljševanje poklicnih kvalifikacij; (c) zaposlenost in nezaposlenost; (č) delovna zakonodaja; (d) ekološki vidiki globalne ekonomije; (e) pravice potrošnikov ipd.

S tem vprašanjem se je v svojem raziskovalnem delu aktivno ukvarjala tudi Jelenc Krašovec. V člankih od leta 1998 do 2000 (Jelenc Krašovec, 1998a, 1998b, 1999, 2000) se je intenzivno ukvarjala s tem področjem. Morda je vsebinsko še najbolj razdelan članek v *Sodobni pedagogiki* (Jelenc Krašovec, 1999), kjer je opozorila na izjemno kompleksnost področja, ki zadeva tako javno kot tudi zasebno življenje. Opredelila je izobraževanje za aktivno državljanstvo oziroma dejavno državljanstvo, kjer ji državljanstvo pomeni »status, ki ga ima posameznik v neki državi, in vse pravice in dolžnosti, ki iz tega statusa izvirajo«, državljanstvo pa pojmuje kot »sposobnost, spretnosti in vedenje, s katerimi posameznik izraža in udejanja svoje državljanstvo« (Jelenc Krašovec, 1999, str. 191). Nadaljnje razmišljanje o obeh predlogih nas pripelje do tega, da pojem državljanstvo ponazarja ne samo status, temveč tudi pripadnost in je v skladu s tistim, kar navaja SSKJ. Termin izraža pripadnost, status – torej nekaj bolj pasivnega. Medtem, ko je državljanstvo, ki jo Jelenc Krašovec opredeljuje kot sposobnost, spretnost in vedenje, izraža nekaj več – aktivnost, delovanje. Vprašanje, ali gre za dejavno ali aktivno državljanstvo oziroma državljanstvo, je morda tu odveč. Vsekakor gre za izobraževanje, ki naj do tega pripelje, ne glede na to, ali termin razumemo kot status, pripadnost, aktivnost ali dejavnost. Sama bom v nadaljevanju uporabljala termin aktivno državljanstvo, v pomenu, kot ga poznata SSKJ in H. Arendt, to je pravna pripadnost državi in moč množine dejavnikov, združenih v skupnem političnem namenu, temelječem na konsenzu, racionalnem premisleku in spoštovanju človekovih pravic.

12.4.1 Programski okvir izobraževanja za aktivno državljanstvo

Če se vrnemo nazaj na področja izobraževanja za aktivno državljanstvo, kot jih opredeljuje Jelenc Krašovec, govorimo o enajstih temah, ki naj bi jih tako izobraževanje zajemalo. Jelenc Krašovec (1999, str. 192–194) jih je združila v devet točk ter vsebinsko opredelila področja tega izobraževanja. Gre za državljanstvo kot:

- a) neke vrste suverenost v političnem sistemu, ki se izraža v pravici izbire svojih predstavnikov,
- b) poznavanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin,
- c) ustvarjanje kakovostnih medsebojnih odnosov tako znotraj družine kot tudi v širši skupnosti,
- d) razumevanje vloge obeh spolov v družbi in odnosu do starejših,
- e) poznavanje vloge globalizacije in njenem vplivu na družbo,

- f) ohranjanje kulturne identitete naroda,
- g) poznavanje problema multikulturalnosti ter revščine in socialne izključenosti.

Ne glede na to, ali govorimo o področjih izobraževanja za aktivno državljanstvo ali o točkah, je več kot očitno, da ne more biti enega samega modela tega izobraževanja. Če pojmujeemo aktivno državljanstvo v smislu izobraževanja, ki bo udeležence pripravilo na to, da bodo aktivni člani skupnosti oziroma družbeno aktivni ljudje, pripadni državi, katere državljani so, bi lahko razumeli, da bi bil vsebinski poudarek in same teme izobraževanja za aktivno državljanstvo na področju pravne ureditve in zakonodaje. Pa vendarle je tako pojmovanje preozko. Pravna pripadnost neki državi je v pravnem smislu gotovo pomembna, vendar je potrebna še neka druga pripadnost. Verjetno tudi kulturna, socialna in ekonomska. Zanimarjanje ene ali druge, na račun neke prevladujoče, in po navadi je to pravno-politična, verjetno siromaši tako državljana kot državo. Analiza vsebin tovrstnega izobraževanja v polpretekli dobi kaže prav na prevlado politično-pravnega področja. Šele v zadnjih dvajsetih letih zasledimo vsebine, ki zajemajo širša področja, npr. ekologijo, ki je verjetno nihče ne bi uvrstil v področje izobraževanja za aktivno državljanstvo, čeprav aktivira mnoge v lokalnem okolju.

Programi izobraževanja za demokracijo in aktivno državljanstvo so bili v mnogih državah Evropske unije, tudi v Sloveniji, financirani s strani države, vsaj v zgodnjih 90. letih, ko je država prejemale sredstva iz programa PHARE v okviru projekta *Ali veš, kako uveljavljaš in zagovarjaš svoje pravice?*⁴ (npr. Izobraževanje za demokracijo, Obvladovanje brezposelnosti).⁵ S tega vidika bi torej pričakovali, da bo tovrstno izobraževanje prvenstveno zasledovalo poznavanje zasebnih, političnih in družbenih pravic in obveznosti, ki jih državljani imajo do države. Seveda je vprašanje, če je tisto, kar si država misli, da je vsebina izobraževanja za aktivno državljanstvo, tudi resnično tisto, kar si državljani predstavljajo, da je. In drugo, če izobraževanje za aktivno državljanstvo povezujemo z državljanom, ki je dejaven na vseh področjih osebnega in družbenega življenja, ki zna razmišljati in je kritičen do tega, kar se dogaja, mar si država in njene institucije resnično želijo takega državljana? Mar ne gre pri izrazu – izobraževanje za aktivno državljanstvo – zgolj za parolo, ki v bistvu kaže na to, da želijo države, pravzaprav politične stranke, ki si prizadevajo za večino v parlamentih, od tega izobraževanja zgolj eno samo stvar. To je – sodelovanje v sistemu reprezentativne demokracije, ki je po Veldhuisu (1997) povezana z javnim področjem ter z »vlado in parlamentom«, kjer sta ključni besedi »svobodne«

4 Program je v letih 1994 in 1995 koordiniral Andragoški center Slovenije.

5 Dandanes bi med programi v *Pregledu ponudbe izobraževanja in učenja odraslih v Sloveniji 2020/2021* (Andragoški center Slovenije, 2020) težko našli katerega, ki bi ga uvrstili v to področje, čeprav ni mogoče reči, da ga ni – npr. zaživimo v novi državi, družbeni konflikt kot priložnost medkulturnega razumevanja in dialoga.

volitve (str. 9), glasovanje pa glavna oblika politične aktivnosti, pri čemer širše politično sodelovanje državljanov niti ni zaželeno, ker je politika preveč zapletena, da bi jo širše množice lahko razumele. Torej bi šlo za take vrste izobraževanje za aktivno državljanstvo, ki bi državljane spodbujalo k udeležbi na volitvah, ki bodo strankam z zadostnim številom volilnih glasov dale politično legitimiteto, ki jim jo manjša udeležba na nek način odreka, ali pa vsaj izraža dvom, zaradi volilne udeležbe, ki je bila pod pričakovanji. Kako naj si sicer drugače razlagamo različne vrste anket o udeležbi na voliščih pred samimi volitvami ter premisleke in posvetovanja političnih strank po izidih volitev. Tudi v državah z razvito demokracijo je problem udeležbe na volitvah zadnja desetletja razlog za zaskrbljenost. S tega vidika bi bilo tudi razumljivo povečano zanimanje za izobraževanje za aktivno in demokratično državljanstvo, če druge vidike ali interese tega izobraževanja pustimo ob strani.

Težko je namreč verjeti, da gre pri izobraževanju za aktivno državljanstvo za drugačno obliko interesa s strani institucij oblasti. To je za nesebično željo, da bi izobraževanje svojih državljanov podpirale zato, da bi bilo njihovo sodelovanje pri sprejemanju političnih odločitev čim večje, čim bolj kakovostno in na vseh ravneh, začeni pri lokalni skupnosti in od tod naprej. Mnogo bolj verjetno se namreč zdi, da gre pri tem izobraževanju za dejansko pridobivanje volilnih glasov, za odgovor na pritiske sindikatov, delavskih in političnih združenj ter za zavarovanje svojih modelov odločanja nasproti drugim modelom. Na nek način si je težko predstavljati, kakšen bi lahko bil program izobraževanja, ki ne bi bil politično nevtralen. Na to je opozorila tudi Jelenc Krašovec (1999), ko je zapisala, da država s »financiranjem odloča o ustreznosti ali neustreznosti vsebine, saj ga [program] lahko izvajajo tudi nasprotujoče si politične stranke oz. organizacije« (str. 197–198). Pa ne samo to, program skoraj ne more biti politično nevtralen, saj je odvisen tudi od političnega prepričanja tistega, ki snov podaja (npr. Stokke, 2017; Veldhuis, 1997). S tega vidika si ni mogoče predstavljati enega samega programa izobraževanja za aktivno državljanstvo, temveč več programov z različnimi razsežnostmi državljanstva ter z močnim poudarkom na demokratičnih vrednotah in človekovih pravicah. Vendar pa ob vsebinah ne bi smeli pozabiti na pripadajoča orodja, ki državljane aktivirajo. Kaj lahko državljan stori, kako izkaže svojo angažiranost – npr. načini vplivanja na javnost, metode pritiska, prepričevanje, javna podpora, javna pisma, delo z mediji, interesne skupine idr.

12.5 Vključenost v izobraževanje za aktivno državljanstvo – potreba ali ne?

Vprašanje je, ali so ljudje sploh pripravljeni sodelovati in se izobraževati za aktivno udejstvovanje. Raziskava *Program za mednarodno ocenjevanje kompetenc odraslih*

(PIAAC) (OECD, 2013, 2016) je pokazala, da imajo ljudje v mnogih državah, tudi v Sloveniji, nizko zaupanje v politične institucije in vlado. V Sloveniji je 61 % anketirancev izjavilo, da »ljudje, kot sem jaz, nimajo nobenega vpliva na to, kar počne vlada« (Mohorčič Špolar, 2018, str. 139). Dejstvo je, da je nizko družbeno zaupanje povezano s stopnjo izobrazbe in je najnižje pri anketirancih, ki imajo osnovno šolo ali pa tudi te ne, pri brezposelnih in tistih z nižjimi dohodki ali brez njih. Visoko družbeno zaupanje je povezano z visoko izobrazbeno stopnjo (magisterij, doktorat), s plačanim delom in zaposlitvijo, visokimi zaslužki ter učenjem na delovnem mestu. OECD (2013) ob prvih analizah PIAAC ugotavlja, da so v vseh sodelujočih državah posamezniki, ki dosegajo nižje stopnje v pismenosti in reševanju problemov, tisti, ki ne bodo sodelovali v prostovoljskih aktivnostih in bodo prepričani, da nimajo vpliva na politične procese v svoji državi (Javrň, 2017).

V času globalizacije pa se pričakuje, da posameznik poskrbi za svojo prihodnost in prevzame odgovornost in tveganje zanjo, čeprav nima na voljo vseh informacij, ki bi jih za take odločitve potreboval, čeprav se dnevno srečuje s poplavo različnih informacij. Ali lahko govorimo o nekem novem tipu državljana – zasičenega z informacijami in zelo individualistično usmerjenega? Tip državljana, ki je uporabnik družbenih omrežij in sodeluje v skupinah enako mislečih? V tem primeru aktivacija ni vprašljiva, če je pričakovati pozitivne rezultate (delati dobro, pomagati drugim). Tu ne gre za to, da ljudje ne bi bili pripravljeni sodelovati ali se aktivirati, želijo sodelovati, želijo se aktivirati, toda zato, ker obstaja *razlog*, da to storijo. Obstaja pa, kot je opozorjeno v *Poročilu o človekovem razvoju* (Razvojni program Združenih narodov, 2020), velika možnost, da se ljudje umestijo v ožje skupine in se na ta način delovanje polarizira. Čeprav je tudi res, da obstajajo možnosti, ko se ljudje aktivirajo ob problemu, ki jim predstavlja dovolj velik izziv zanje in za njihovo potomstvo, npr. okolje in s tem povezani protesti, ki jih je sprožila Greta Thunberg. Raziskava ETGACE (Holford in van der Veen, 2003) poudarja, da je aktivno državljanstvo vseživljenjski proces, temelječ na vseživljenjskem učenju in zasidran v vsakdanjiku družbene stvarnosti. Tudi Jelenc Krašovec (1999) je prepričana, da se:

demokracije lahko naučimo le, če jo udejanjamo in izkušamo v vsakdanjem življenju, v družini, med prijatelji, na delovnem mestu, med spoloma itn. Pri vseh teh vprašanjih igra ključno vlogo izobraževanje odraslih, saj je prav načelo vseživljenjskega učenja in izobraževanja, ki predpostavlja učenje na različnih mestih in v različnih situacijah, ključno za uveljavljanje državljankega izobraževanja. (str. 191)

Tu se srečamo s stanjem, ki ga je razkrila raziskava PIAAC (Javrň, 2017). Ljudje z višjimi izobraževalnimi dosežki verjamejo, da lahko vplivajo na dogajanje v vladi

in državi, da imajo *svoj glas*. Ljudje z nižjimi izobrazbenimi dosežki verjamejo, da taki kot oni nimajo nobenega vpliva na to, kar dela vlada, če izpostavim le eno dimenzijo izobraževanja za aktivno državljanstvo: politično-pravno.⁶ Ob dosežkih slovenskega prebivalstva v besedilni pismenosti, kjer 62,6 % ne dosega tretje ravni besedilne pismenosti, kar pomeni, da ni sposobna povezovati, interpretirati ali sintetizirati informacij iz daljših besedil, kompleksno sklepati ali uporabiti splošnega znanja ter prepoznati motečih informacij (Javrh, 2016), sta izobraževanje in učenje še kako pomembna. Dandanes je, še toliko prej kot kdajkoli, pomembno, da stremimo k »razmišljujočemu državljanu« – izobraženemu, kritičnemu, razgledanemu, ki se odloča na podlagi informacij in sodeluje v aktivnostih, kjer bo njegov/njen glas slišan. Potrebujemo torej ljudi, ki bodo aktivni, bodo spoštovali človekove pravice, se trudili za enakopravnost vseh, ne glede na vero, barvo kože ali politično prepričanje. Ljudje se ne bodo vpisovali v tečaje ali programe »aktivnega državljanstva«, temveč v tiste, ki jim bodo dali odgovore na stvari, ki jih osebno zanimajo. Udeleženi bodo v tistih, ki bodo odgovarjali njihovim potrebam in interesom. In znotraj tega so priložnosti za učenje aktivnega državljanstva prek načinov samega izobraževanja, z vzdušjem v skupini, komunikacijo v njej, odnosom do udeležencev, pristopih itd. O čemer je pisala Jelenc Krašovec, ni preteklost. O tem, kako izobraževati, na katerih področjih in kaj pri tem uporabljati, je še kako aktualno. Vendar ne gre pozabiti, da se je od takrat tudi marsikaj spremenilo. Če drugega ne, se je svet digitaliziral. Vloga družbenih omrežij je velika, saj po eni strani osveščajo, informirajo in ponujajo priložnosti za učenje, po drugi pa lahko zavajajo, segregirajo in polarizirajo, kar lahko izničuje učinke izobraževanja. Torej ne gre za to – izobraževati za aktivno državljanstvo da ali ne, temveč kje in na kakšen način, kako ga ponuditi, kako ljudi opolnomočiti ter jim zagotoviti potrebne spretnosti in znanje, da lahko postanejo aktivni državljani v demokratični skupnosti.

12.6 Zaključek

Z definicijo državljanstva in aktivnega državljanstva se je ukvarjalo več avtorjev, le nekaj jih navajamo v tem sestavku (Arendt, 1958; Hoskins, 2014; Stokke, 2017; Vandenberg, 2000; Veldhuis, 1997), ki se več ali manj strinjajo, da je opredelitev državljanstva kočljiva, saj je ni mogoče opredeliti enoznačno. Odvisna je od mnogih elementov, med njimi družbeno-ekonomsko-političnih pogojev in avtorjevega lastnega prepričanja. S tega vidika je težko opredeliti, katera je prava. V tem sestavku smo si izbrali tisto, ki temelji na opredelitvi Arendtove in SSKJ, da je aktivno državljanstvo tisto, ki pomeni pravno pripadnost državi in moč množine dejavnikov,

6 To ne velja le za Slovenijo. Podobno je tudi v drugih opazovanih državah, npr. Italija, Češka, Španija.

združenih v skupnem političnem namenu, temelječem na konsenzu, racionalnem premisleku in spoštovanju človekovih pravic.

Po padcu berlinskega zidu v obdobju tranzicije novo osamosvojenih držav ter s ciljem pridružitve evropskim povezavam je Evropska skupnost v ta namen ustanovila programe, ki naj bi tem državam pomagali pri tranziciji v novo politično-ekonomsko stvarnost (PHARE, PHARE Democracy, Grundtvig). V tem segmentu so bila namenjena tudi sredstva pripravi programom izobraževanja za demokracijo in aktivno državljanstvo, saj ljudje v tranzicijskih državah niso zaupali programom družbenopolitičnega izobraževanja, razvitih v prejšnjem sistemu.

Pri tem so se pojavila vprašanja definicije državljanstva in aktivnega državljanstva, saj so z vidika vsebine tovrstnih programov predstavljala središčno vprašanje, kakšna naj bi bila vsebina teh programov in kako jih oblikovati. S tem vprašanjem se je v Sloveniji še največ ukvarjala S. Jelenc Krašovec, ki je v svojih člankih definirala devet vsebinskih točk takega izobraževanja, ki še vedno ostajajo aktualne. V našem prispevku se bolj opiramo na Veldhuisove razsežnosti državljanstva in s tem povezane vsebine, saj jih najdemo tudi v vsebinskih točkah Jelenc Krašovčeve.

Vendar so se po največji širitvi Evropske unije leta 2004 prioritete postopoma spreminjale. Moro (2016) ugotavlja, da so bila leta po padcu berlinskega zidu namenjena izobraževanju za aktivno državljanstvo, ki je z aktivacijo in vpetostjo precejšnjega dela prebivalstva v druga področja (brezposelnost, zaposljivost, recesija 2008) izgubil svojo primarnost in politični fokus. Vprašanja vojne, begunstva, migracij, nerešenih političnih vprašanj, vznik desničarskih gibanj v Evropi in drugod so zanimanje za to področje ponovno oživele. Vendar zdaj ni več govora o aktivnem državljanstvu (državljanji so aktivni tako ali drugače), temveč o demokratičnem državljanstvu. Na to, kaj je demokratično državljanstvo, pravzaprav ni enotnega pogleda. Morda je najprimernejši ta, ki govori, da obstajajo tri oblike intelektualnega in akademskega zanimanja, ki se osredotočajo na to temo. To so (Altundal in Valelly, 2020):

- politična filozofija, ki obravnava, kaj naj bi in bi moralo biti demokratično državljanstvo,
- politične vede, ki obravnavajo, kaj demokratično državljanstvo je in čemu je bilo podobno skozi politično jurisdikcijo, ter
- sociologija, ki obravnava, kako, zakaj in kdaj postane demokratično državljanstvo področje skupinskega konflikta ali sodelovanja.

Če povzamemo, gre v primerjavi z aktivnim državljanstvom, kjer gre za aktivacijo državljanov na različnih, med seboj prepletenih področjih, v tem primeru za

državljanstvo, ki naj ljudi informira o političnih institucijah, vrednotah in demokratičnih normah, o spremembah in družbenih alternativah, o državljanih, občutljivih za lastno in globalno skupnost, aktivnih in odgovornih. Skratka o državljanih, ki mislijo in delujejo v demokratičnem duhu ter so se sposobni ubraniti pred zlorabami in napadi na njihove pravice. Zelo bistvenega odmika od vsebin aktivnega državljanstva v bistvu ni. Gre predvsem za preplet vseh sestavin vsebine državljanstva, pa naj bo to pravno-politično, družbeno, ekonomsko, kulturno, zasebno ali javno, in s tem povezanih vrednot, npr. človeško dostojanstvo, človekove pravice, spoštovanje vladavine prava (UNESCO, EU in Svet Evrope, 2018). Tranzicijska leta vzhodno- in srednjeevropskih držav, tudi Slovenije, lahko označimo kot leta iskanja vsebin in programov izobraževanja za aktivno državljanstvo (npr. Demaine in Entwistle, 1996; Jelenc, 1995; Jelenc Krašovec, 1998a, 1998b, 1999, 2000; Patrick, 1996; Veldhuis, 1997), ki naj bi državljanke in državljanke spodbujali k aktivaciji na področju državljanstva. Programi in vsebine morajo biti taki, da spodbujajo demokratičnost, spoštovanje vladavine prava in človekovih pravic ter odgovornost svojih prebivalcev. To je in bo izziv za andragogiko. In ne le za andragogiko, temveč za celotno družbeno sfero.

Literatura in viri

- Altundal, U. in Valelly, R. (2020). Democratic citizenship. V *Oxford Bibliographies*. Oxford University Press.
- Andragoški center Slovenije. (2020). *Pregled ponudbe izobraževanja in učenja odraslih v Sloveniji 2020/2021: Analiza in zaključno poročilo*. ACS.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1968). *Between past and future*. Viking Press.
- Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Benn, R. (2000). The genesis of active citizenship in learning society. *Studies in the Education of Adults*, 32(2), 241–256.
- Bron, A., Field, J. in Kurantowicz, E. (ur.). (1998). *Adult education and democratic citizenship II*. Impuls Publisher.
- Demaine, J. in Entwistle, H. (ur.). (1996). *Beyond communitarianism, citizenship, politics and education*. Macmillan Press.
- Dimitrova, A. (2015). *The effectiveness and limitations of political integration in Central and Eastern European member states: Lessons from Bulgaria and Romania* [MAXCAP Working Paper No. 10]. Freie Universität Berlin.
- Halvorsen, R. in Hvinden, B. (2001). *Social protection, active citizenship and participatory democracy in Western Europe*. International Sociological Association.

- Holford, J. in van der Veen, R. (ur.). (2003). *Lifelong learning, governance and active citizenship in Europe: ETGACE project: Final report*. Directorate-General for Research, European Commission.
- Hornby, A. S. (Ed.). (1986). *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. Oxford University Press.
- Hoskins, B. (2014). Active citizenship. V A. C. Michalos (ur.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer.
- Javrh, P. (2016). *Raziskava spretnosti odraslih: Metodologija in rezultati – na kratko*. Andragoški center Slovenije.
- Javrh, P. (ur.). (2017). *Poročilo o raziskavi spretnosti odraslih PLAAC 2016 – Tematske študije*. Andragoški center Slovenije.
- Jelenc, Z. (1995). Državljanstvo izobraževanje odraslih v nekdanjih socialističnih državah v prehodnem obdobju. *Andragoška spoznanja*, 1(3–4), 9–14.
- Jelenc Krašovec, S. (1998a). Koncept dejavne državljanosti. *Vzgoja in izobraževanje*, 29(5), 16–22.
- Jelenc Krašovec, S. (1998b). Vloga izobraževanja pri razvijanju dejavne državljanosti. *Vzgoja in izobraževanje*, 29(4), 10–14.
- Jelenc Krašovec, S. (1999). Izobraževanje za dejavno državljanost – izziv za andragogiko? *Sodobna pedagogika*, 50(4), 188–203.
- Jelenc Krašovec, S. (2000). Izobraževanje za dejavno državljanost. *Rast*, XI(2), 565–571.
- Krajnc, A. (1995). Kje se lahko učimo demokracije? *Andragoška spoznanja*, 1(1–2), 5–9.
- Leksikon Cankarjeve založbe*. (1973). Cankarjeva založba.
- Mohorčič Špolar, V. A. (2018). Družbeno zaupanje v Sloveniji. V P. Javrh (ur.), *Spretnosti odraslih* (str. 133–143). Andragoški center Slovenije.
- Morris, W. (Ed.). (1969). *The American heritage dictionary of the English language*. American Heritage Publishing; Houghton Mifflin Company.
- Moro, G. (2016). Democratic citizenship and its changes as empirical phenomenon. *Società Mutamento Politica*, 7(13), 21–40.
- OECD. (2013). *OECD skills outlook 2013: First results from the Survey of adult skills*. OECD Publishing.
- OECD. (2016). *Slovenia: The Survey of Adult Skills*. OECD.
- Patrick, J. J. (1996). Principles of democracy for the education of citizens. V J. J. Patrick in L. A. Pinhey (ur.), *Resources on Civic Education for Democracy: International Perspectives*. Bloomington.
- Razvojni program Združenih narodov. (2020). *Human development report 2020: The next frontier: Human development and the anthropocene* [Poročilo o človekovem razvoju]. United Nations Development Programme.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika.* (1993). Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; Državna založba.
- Stokke, K. (2017). *Politics of citizenship: Towards an analytical framework.* *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 71(4), 193–207.
- Svet Evropske unije. (2021). Resolucija Sveta o strateškem okviru za evropsko sodelovanje v izobraževanju in usposabljanju pri uresničevanju evropskega izobraževalnega prostora in širše (2021–2030). *Uradni list Evropske unije*, C66(01), 1–21.
- UNESCO, EU in Svet Evrope. (2018). *Education for democratic citizenship and inclusive social development: Europe and North America Education 2030 consultation: Strasbourg, 24 October 2018: Background Paper 2.* UNESCO.
- Vandenberg, A. (Ed.). (2000). *Citizenship and democracy in a global era.* St. Martin's Press.
- Veldhuis, R. (1997). *Education for democratic citizenship: Dimensions of citizenship, core competences, variables and international activities.* Council of Europe, Council for Cultural Cooperation.